

Ημερίδα ΟΙΕΕ

Προσεγγίζοντας την εμπειρία της μετανάστευσης: Οι Αλβανοί μετανάστες στην Ελλάδα. Ιστορία, Εκπαίδευση

Εργαστήριο

**Λογοτεχνία και Ζωή: Αφηγήσεις γύρω από την
αλβανική μετανάστευση. Μια πρόταση αξιοποίησης στη
σχολική τάξη**

Μαρία Φραγκουλάκη, Γιούλη Χρονοπούλου

Λογοτεχνικά έργα

1. Σωτήρης Δημητρίου: Ν' ακούω καλά το όνομά σου (εκδ. Κέδρος, 1993, σ. 120 & Πατάκης, 2015, σ. 144)

Ο συγγραφέας γεννήθηκε στην Πόβλα Θεσπρωτίας το 1955 και μεγάλωσε στην Ηγουμενίτσα. Ζει και εργάζεται στην Αθήνα. Στο βιβλίο αυτό παρακολουθεί σε δύο κεφάλαια το οδοιπορικό μιας ομάδας γυναικών από την Ήπειρο, που πηγαίνουν λίγο πριν τον ελληνικό εμφύλιο στα χωριά της Μουργκάνας, για να βρουν τρόφιμα και μια από αυτές, λόγω αρρώστιας, μένει πίσω και αποκλείεται στην αποκεί μεριά των συνόρων, στη νότια Αλβανία, καθώς ακριβώς τότε κλείνουν τα σύνορα. Στο τρίτο κεφάλαιο, απ' όπου και το απόσπασμα, παρακολουθεί τον ερχομό στην Ελλάδα και τις προσπάθειες εγκατάστασης μιας ομάδας ανδρών ελληνικής καταγωγής από τη νότια Αλβανία μετά το άνοιγμα των συνόρων.

2. Χαρά Κοσεγιάν: Ανατέλλει και στη Ντέια (εκδ. Κοχλίας, 2003, σ. 184)

Η συγγραφέας (1964-2018) ήταν φιλόλογος, Δρ. ΕΚΠΑ. Ζούσε στη Ρόδο. Στο βιβλίο παρακολουθεί την περιπέτεια ζωής του Ίλιερ, νεαρού Αλβανού ζωγράφου, που ακολουθεί το κύμα της Μεγάλης Φυγής και φθάνει στην Ελλάδα με το πρώτο άνοιγμα των συνόρων, αφού σύρθηκε κρυφά κάτω από τα συρματοπλέγματα. Παλεύει για να επιβιώσει, αρχικά ανταλλάσσοντας την τέχνη του με ένα πιάτο φαΐ, αντιμετωπίζει ποικίλες δυσκολίες, αλλά τα καταφέρνει, συναναστρέφεται με καλλιτέχνες, καταξιώνεται, επιστρέφει στην Αλβανία για μια αναδρομική, τιμητική έκθεση που διοργανώνεται προς τιμήν του, όπου και συνειδητοποιεί ότι ο ήλιος ανατέλλει εξίσου και στο βουνό των παιδικών του χρόνων, την Ντέια.

3. Γκασμέντ Καπλάνι: Μικρό ημερολόγιο συνόρων (εκδ. Λιβάνη, 2006, σ. 202 & Επίκεντρο 2018, σ. 192)

Ο συγγραφέας γεννήθηκε στη Λούσνια της Αλβανίας το 1967. Ήρθε ως μετανάστης στην Ελλάδα το 1991, εργάστηκε σε διάφορα χειρωνακτικά επαγγέλματα και ταυτόχρονα φοίτησε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, ενώ είναι διδάκτορας Ιστορίας και Πολιτικής Επιστήμης στο Πάντειο

Πανεπιστήμιο. Αρθρογραφούσε επί σειρά ετών σε ημερήσια εφημερίδα. Δεν έλαβε ποτέ την ελληνική ιθαγένεια. Σήμερα ζει και εργάζεται στις ΗΠΑ.

Στο βιβλίο αυτό, με δυο διαφορετικές αφηγηματικές φωνές, περιγράφεται, από τη μια, η πρώτη επαφή με μια ξένη χώρα (την Ελλάδα) μιας παρέας Αλβανών μεταναστών, που -μετά την κατάρρευση του καθεστώτος του Ενβέρ Χότζα- περνούν με τα πόδια τα ελληνοαλβανικά σύνορα στις αρχές της δεκαετίας του '90 (πρωτοπρόσωπη αφήγηση) και, από την άλλη, προσεγγίζεται συνολικά και αναστοχαστικά η εμπειρία της μετανάστευσης και των συνόρων (τριτοπρόσωπη αφήγηση).

4. Μιχάλης Μαλανδράκης: Patriot (εκδ. Πόλις, 2019, σ. 96)

Ο συγγραφέας γεννήθηκε το 1996 στα Χανιά, σπούδασε Επικοινωνία στο Πάντειο και σκηνοθεσία στη Σχολή Σταυράκου. Το βιβλίο παρακολουθεί τον Αγκίμ, νεαρό Αλβανό μετανάστη στην Αθήνα, που, ενώ η οικογένειά του επιστρέφει στην Αλβανία με την οικονομική κρίση μετά από 10 χρόνια παραμονής, αποφασίζει να παραμείνει και να παλέψει, δουλεύει σερβιτόρος, τα βγάζει δύσκολα πέρα και μοιράζεται ένα μικρό διαμέρισμα με άλλους δύο. Ταυτόχρονα, συνηθίζει να παίζει κλαρίνο στους κεντρικούς δρόμους της Αθήνας κι εκεί δέχεται πρόταση από έναν συμπατριώτη του να δουλέψει σε νυχτερινό κέντρο ως κλαρινίστας, που την αποδέχεται με ενθουσιασμό χωρίς να υποψιάζεται ότι θα μπλέξει με την αλβανική μαφία και τον άγριο κόσμο της νύχτας και η πραγματικότητα θα τον συνθλίψει.

5. Χρήστος Αρμάντο Γκέζος: Χάθηκε βελόνι (εκδ. Μεταίχμιο, 2021, σ. 320)

Ο συγγραφέας γεννήθηκε στη Χιμάρα το 1988 και μεγάλωσε στη Σκάλα Λακωνίας. Είναι απόφοιτος του ΕΜΠ και ζει στην Αθήνα.

Το βιβλίο αυτό θίγει το θέμα της μετανάστευσης, της διαχείρισης του πόνου του μετανάστη για την απώλεια της πατρικής γης και των οικείων προσώπων. Παρακολουθεί την περιπέτεια ζωής μιας οικογένειας ελληνικής καταγωγής, την κάθοδό τους στην Ελλάδα με το άνοιγμα των συνόρων, τις ποικίλες αντιξοότητες, με ξεχωριστό πρόσωπο τη μάνα, καθώς και την αναζήτηση ενός χαμένου μέλους της οικογένειας, που φθάνει μέχρι την Αμερική. Πρόκειται για ένα πολυστρωματικό μυθιστόρημα, που ξεκινάει από την Αλβανία των αρχών του προηγούμενου αιώνα και διατρέχει την Ελλάδα της ύστερης μεταπολίτευσης. Ο τίτλος προέρχεται από ένα νανούρισμα της Χιμάρας.

6. Λέα Ούπι: Ελεύθερη. Μεγαλώνοντας στο Τέλος της Ιστορίας (εκδ. Πατάκης, 2022, σ. 384)

Η συγγραφέας γεννήθηκε στα Τίρανα το 1979. Είναι καθηγήτρια Πολιτικής Θεωρίας στο London School of Economics. Στο βιβλίο αφηγείται το πέρασμα από την παιδική στην εφηβική ηλικία στην Αλβανία, από τη ζωή στο καθεστώς Χότζα έως την κατάρρευσή του και τα γεγονότα του 1997. Στο απόσπασμα εδώ περιγράφει την εμπειρία της από το ταξίδι στην Αθήνα με τη γιαγιά της, η οποία είχε γεννηθεί σε οικογένεια αξιωματούχων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και είχε δεσμούς με την Ελλάδα.

Μαρτυρίες

Για τις μαρτυρίες αξιοποιήθηκαν αποσπάσματα από συνεντεύξεις μεταναστών και μεταναστριών

- στις εφημερίδες Καθημερινή και Lifo
- στην ιστοσελίδα Solomon <https://wearesolomon.com/el/mag/thematikh/metanasteush/>
- σε έρευνα του ΕΛΙΑΜΕΠ, 2015, [Η ατελής τροχιά της αλβανικής μετανάστευσης στην Ελλάδα](#)
- σε έρευνα του του Βαλκανικού Δικτύου Ερευνητικής Δημοσιογραφίας (BIRN) (Rights Denied: Albanians in Greece Face Long-Term Limbo, 1.7.2020)

Επίσης, παρατίθενται αποσπάσματα από συνεντεύξεις με δομημένο ερωτηματολόγιο, που δόθηκαν στο πλαίσιο υλοποίησης σχολικών προγραμμάτων (2015-2020).

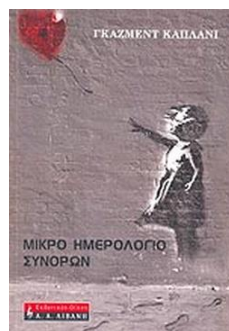
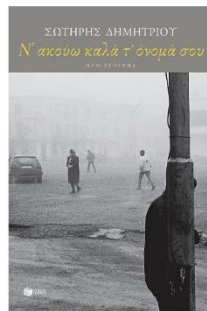
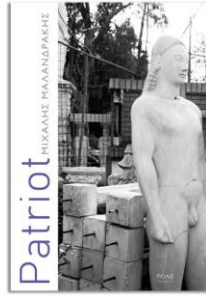
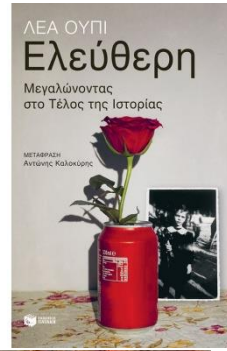
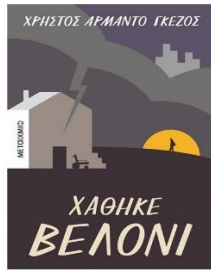
Η διδακτική πρόταση αναπτύσσεται σε έξι θεματικούς άξονες.

Θεματικοί άξονες

- 1^{ος} άξονας: Να φύγουν... (Η φυγή – Τα σύνορα – Το πέρασμα)
- 2^{ος} άξονας: Στην ξένη χώρα (Το πρώτο διάστημα)
- 3^{ος} άξονας: Το όνομά σου; (Η ταυτότητα)
- 4^{ος} άξονας: *Είχανε ό, τι λαλεί το στόμα του πουλιού* (Συγκρίνοντας)
- 5^{ος} άξονας: Εδώ θα ζήσουμε (Σχέσεις με τους ντόπιους - Ένταξη)
- 6^{ος} άξονας: *Τα χέρια της είναι σκληρά απ' τις κλωρίνες* (Η Αλβανίδα μετανάστρια)

Δραστηριότητες

1. Αξιοποιώντας τις λογοτεχνικές αποτυπώσεις και τις βιωματικές μαρτυρίες να καταγράψετε τις σκέψεις και τα συναισθήματά σας.
2. Να επιλέξετε ένα πρόσωπο (λογοτεχνικό ή υπαρκτό) και να φανταστείτε τη ζωή του / την καθημερινότητά του ύστερα από 10 χρόνια (ενδεικτικά, να γράψετε ημερολόγιο).
3. Εντοπίστε στον χάρτη τα αναφερόμενα τοπωνύμια και τις διαδρομές των προσώπων ή εναλλακτικά σχεδιάστε σε έναν χάρτη τις μεταναστευτικές διαδρομές.
4. Με αφορμή τη μελέτη των κειμένων, συζητήστε με συμμαθητές /τριές σας από την Αλβανία ή άλλες χώρες και συγκρίνετε τις εμπειρίες & μνήμες από την οικογενειακή τους ιστορία με αυτές των ηρώων / ηρωίδων, εντοπίζοντας ομοιότητες ή διαφορές.
5. Να αποτυπώσετε το απόσπασμα της μελέτης σας με τον τρόπο της τέχνης (ποίηση, ελεύθερο κείμενο, ζωγραφική κλπ.).

1^{ος} άξονας: Να φύγουν... (Η φυγή – Τα σύνορα – Το πέρασμα)

Λογοτεχνία

1. Λόγια που μιλούσαν για έναν παράδεισο που τον ονειρευόμασταν πέρα από το τείχος: στην αντίπερα όχθη, στην άλλη πλευρά, όπου γης, αρκεί να είναι μακριά. Τα συρματοπλέγματα και τα σύνορα έμοιαζαν φραγμός στην ίδια τη ζωή, έκοβαν τον αέρα, σταματούσαν την αναπνοή. Αλλά όταν ένας άνθρωπος, ένας λαός ολόκληρος, δεν μπορεί να αναπνεύσει, χτυπιέται μπρος πίσω, τινάζει τα δεσμά, δεν τον τρομάζουν ούτε τα ηλεκτροφόρα καλώδια. Μόνο να φύγουμε... Τα γέλια και τα σχέδια, ωστόσο, τα πήραν και τα σκόρπισαν οι δυνατοί, παγωμένοι αέρηδες των βουνών της Ηπείρου. **(Χαρά Κοσεγιάν: Ανατέλλει και στη Ντέια)**

2. Για, τι να σου ειπώ. Στη Μεθενιά ο ένας πάνω στον άλλο κοιμούμεσα. Φασουλάδα με ψωμί τρώγαμε όλη τη βδομάδα, για να μας φτάσει ο μήνας.

Μονάχα σο τραπέζι ανταμώναμε όλοι βραδέα.

Βουτάγαμε το ψωμί σο λάδι της σαλάτας και μπουκώναμε. Δεν μιλάγαμε, ήμεσα κουρασμένοι. Πότε κάναμε κουβέντα εμείς για να κάμουμε τώρα;

Ση μούγγα είχαμε μάθει όλοι.

Και το να λέγαμε; Είχαμε να πούμε τίποτις που να μη μας κάνει μαύρη την καρδιά;

Εμείς, εντάξει, δεν ήμεσα μαθημένοι και με πολλά, αλλά τολάχιστο σο Δρεπένι είχαμε το σπίτι μας. Είχαμε δύο νοματαίους να πούμε μια κουβέντα σαν άνθρωποι. **(Χρήστος Αρμάντο Γκέζος: Χάθηκε βελόνι)**

3. Τους πρώτους Έλληνες τους γνώρισα μέσα σ' εκείνο το λεωφορείο. Με είδανε που σωριάστηκα στο κάθισμα, ψόφιος από την κούραση και μάλλον όχι με το πιο θριαμβευτικό ύφος του κόσμου, και με παρατηρούσανε. Ένωσα το βλέμμα τους πάνω μου και τους χαμογέλασα. «Λαθραίος είσαι;» μου είπαν. Ήξεραν Αλβανικά. Απάντησα καταφατικά, εξήγησα στα γρήγορα πώς έμεινα μόνος. «Θα έρθεις μαζί μας. Θα πεινάς. Θα σου δώσουμε και ρούχα ν' αλλάξεις. Είσαι μούσκεμα». Τους ακολούθησα. Κατεβήκαμε στην αρχή της πόλης. Είχανε ένα μικρό σπίτι εκεί και μια βιοτεχνία λίγο πιο πέρα. Δούλευαν Αλβανοί στη βιοτεχνία κι έτσι είχανε μάθει τη γλώσσα και είπανε και σε μένα αν ήθελα να μείνω και να δουλέψω μαζί τους. Μου φέρθηκαν καλά κι ήταν ένεση τονωτική για ό,τι είχα περάσει, αλλά για ό,τι θα περνούσα στη συνέχεια. Για αρκετό διάστημα τους αναπολούσα στον αντίποδα των άλλων που συνάντησα. **(Χαρά Κοσεγιάν: Ανατέλλει και στη Ντέια)**

4. Νύχτα ακόμα, ξεπνοϊσμένοι, 'κούσαμεν μακριά τους πρώτους πέτους. Κοντεύαμεν σε κατοικιά, αλλά ήμασταν μέσα ή στην Ελλάδα; Άσφαφα 'κούσαμε ομιλίες στ' αλβανικά κι αλυχτίσματα. Μου κόπηκαν τα ποδάρια. Μέσα ήμασταν.

Παγώσαμεν στον τόπο. Μόναχα οι καρδιές χτυπάγανε. Μας έριξαν δυνατό φακό και κάποιος φώναξε.

«Μην σκιάζεστε, μο διαόλοι, είστε στο Ελληνικό».

Ματαγεννηθήκαμε. Άλλοι γούργιαζαν, άλλοι τραγούδαγαν, άλλοι έπιακαν τον χορό. Ένας έσκαφε χιόνι να βρει κόμα να φιλήσει. Αγκαλιάσαμε ο ένας τον άλλον κι από ξένα χωριά τούς σμίξαμαν από χαρά. Σκίσαμεν ό, τι χαρτί αλβανικό είχαμε και το ρίξαμαν πίσω να μην έχομε γύρισμα. Λογιάσαμεν εντέλει και ρωτήξαμε πού είμαστε.

«Στην Πόβλα», μας λένουν. Διπλή χαρά για τεμένα. Το χωριό της μαλέκως μου.

...

Μειτρηθήκαμαν, πενήντα νοματαίοι. Έξω εκείνοι που γκρεμίστηκαν, κείνοι που ξεκόπηκαν, έλειπαν κάμποσα ψυχώματα. Βγήκαν οι φαντάρτοι με σκυλιά να καλέψουν.

...

Στην Πόβλα μας καρτέρεσαν καλά. Έβραζαν καζάνια αράδα, πέτουρα και μακαρόνια. Έβγαλαν τυρί, ελιές, οι φούροι έψαιναν άπαυα ψωμί. Μας έδωκαν φορέματα, ποδήματα. Πού τα 'βραν για όλους; **(Σωτήρης Δημητρίου: Ν' ακούω καλά τ' όνομά σου)**

5. Πέρασα τα σύνορα μιας ξένης χώρας, της Ελλάδας, στις 15-01-1991. Ήταν η πρώτη φορά που έβλεπα τα σύνορα μιας άλλης χώρας και η πρώτη φορά επίσης που έβλεπα τα σύνορα της πατρίδας μου: τα έσκατα όρια ενός κόσμου που ίσως μας είχε πετάξει έξω από το χρόνο, έξω από τον κόσμο. Στην επιχείρηση φυγής νόμιζα πως θα ήμουν μόνος, βρέθηκα όμως να βαδίζω με ένα караβάνι ανθρώπων... Ένα караβάνι ανθρώπων που προχωρούσαν με μια μόνο απαίτηση: να σπάσουν αυτό το τρομακτικό ταμπού που λεγόταν σύνορα. Η φυγή ως αυτοσκοπός. Η φυγή ως παθολογία...

Είχα ταξιδέψει όλη τη νύχτα με ένα φορηγό, κρυμμένος πίσω από ένα βουνό με κασόνια. Στη μία το μεσημέρι φτάσαμε στους Αγίους Σαράντα. Ξεκινήσαμε από εκεί γύρω στη μία με κατεύθυνση τα σύνορα. Φτάσαμε περίπου στις τρεις η ώρα. Ο οδηγός και ο συνοδηγός του φορηγού, όταν είδαν το караβάνι των ανθρώπων που κατευθυνόταν προς τα σύνορα, αποφάσισαν να παρατήσουν το φορηγό και να περάσουν κι εκείνοι τα σύνορα. Τα τελευταία χιλιόμετρα ως το συνοριακό φυλάκιο τα διανύσαμε με τα πόδια, κι έτσι στο δρόμο γίναμε γύρω στα εξήντα άτομα, κυρίως νέοι και όλοι άγνωστοι μεταξύ μας. Στο συνοριακό φυλάκιο, από την αλβανική πλευρά, μας περίμεναν τέσσερις στρατιώτες με Καλάσνικοφ...

....

Τρέξαμε στην αρχή φοβούμενοι ότι ίσως οι στρατιώτες μας χτυπήσουν από πίσω με τα Καλάσνικοφ. Πέρασαμε τα συρματοπλέγματα, που ήταν ακόμα άθικτα, πράγμα που σήμαινε πως ήμασταν οι πρώτοι που περνούσαμε εκείνο ντο φυλάκιο. Το αγγίξαμε στην αρχή με ένα ξύλο, μήπως και είχαν ηλεκτρικό ρεύμα. Μετά ανοίξαμε μια τρύπα, με κάποια ξύλα που είχαν πάρει μαζί τους οι οδηγοί

του φορτηγού, για να περάσουμε ένας ένας. Από τη βιασύνη έσκισα το μανίκι του μπουφάν μου. Ποιος νοιαζόταν όμως για το μπουφάν εκείνη τη στιγμή...

...

Στο μεταξύ αρχίσαμε να συναντάμε τους πρώτους κατοίκους και τα πρώτα σπίτια στο δρόμο μας. Κάποιοι Έλληνες είχαν βγει στις πόρτες των σπιτιών και στο βλέμμα τους ο οίκτος ήταν ανάμεικτος με μια απέραντη έκπληξη. Οι γνωρίζοντες τα ελληνικά στην ομάδα μας συζητούσαν για λίγο μαζί τους, τους εξηγούσαν ποιοί ήμασταν, από πού ερχόμασταν και τους ρωτούσαν προς τα πού έπρεπε να πάμε. Μερικές φορές οι γιαγιάδες προσφέρονταν να μας δώσουν νερό να πιούμε, και έτσι εγώ βρήκα την ευκαιρία να μάθω τις δύο πρώτες μου λέξεις στα ελληνικά: «ευχαριστώ» και «νερό». Την τρίτη λέξη, «δουλειά», θα τη μάθαινα πολύ σύντομα. **(Γκασμέντ Καπλάνι: Μικρό ημερολόγιο συνόρων)**

Μαρτυρίες (Αποδελτίωση από συνεντεύξεις σε ΜΜΕ και έρευνες)

1. Μάριος, Θεσσαλία

«Πέρασα για πρώτη φορά τα σύνορα από την Αλβανία στην Ελλάδα στα τέλη Μαρτίου του 1996. Ήμουν γύρω στα 18 και είχα μόλις τελειώσει από φαντάρος. Μαζί μου ήταν άλλα δύο παιδιά στην ηλικία μου, όλοι άντρες. Ήμασταν συγχωριανοί και ξέραμε ο ένας τον άλλον. Όταν έφτασα στην Ελλάδα, έκατσα τρεις μήνες στα Γρεβενά. Κόβαμε και μεταφέραμε ξύλα στο βουνό. Μέναμε έξω, σε ένα τσαντίρι από νάυλον. Πολύ δύσκολη δουλειά. Έκατσα τρεις με τέσσερις μήνες εκεί, μετά γύρισα πάλι Αλβανία, έκατσα δύο εβδομάδες και μετά άντε πάλι εδώ.

Μικρά παιδιά ήμασταν. Βαρεθήκαμε εδώ; Επιστρέψαμε πάλι Αλβανία. Καθόμασταν λίγο και μετά άντε πάλι από Γράμμο. Το έκανε πολύς κόσμος αυτό. Εγώ τρεις φορές πήγα και ήρθα με τα πόδια.

Πέρασα από Γράμμο, από Δεσκάτη, Γρεβενά, Τρίκαλα, Καλαμπάκα, και Λάρισα. Όλα με τα πόδια. Το πιο δύσκολο κομμάτι ήταν στον Γράμμο. Μία εβδομάδα μέσα στα χιόνια χωρίς νερό, χωρίς φαγητό και χωρίς παπούτσια. Κοιμόμασταν σε ένα παλιό σπίτι, που έσταζε από πάνω χιόνι που έλιωνε, και μας είχε κάνει μούσκεμα και δεν νιώθαμε τίποτα από την κούραση. Όταν ξυπνήσαμε ήμασταν παγωμένοι...» (Solomon, Πρόσβαση 25/8/2023)

2. Leonard, Αθήνα

«Πολλές φορές με έχουν γυρίσει πίσω, έχω βάλει και δικηγόρο πολλές φορές. Και απέλαση έχω φάει. Μας κρατούσαν 1-2 εβδομάδες στα κρατητήρια της περιοχής όπου μας έπιαναν. Πήγα στην Αλβανία και ξαναγύρισα. Με έπιασε η αστυνομία και πήγα με απέλαση. Γύρισα στο σπίτι, έκατσα μια εβδομάδα και ήρθα πάλι στην Ελλάδα. Από τον ίδιο δρόμο με άλλα άτομα. Έχω μάθει τον δρόμο απ' έξω. Ήρθα πάλι στην Αθήνα πριν από 4 μέρες. Πάλι στο ίδιο μέρος και στην ίδια δουλειά». (ΕΛΙΑΜΕΠ, 2015)

3. Landi, Αθήνα

«...με τα πόδια από το βουνό. Ήταν πολύ δύσκολο. Είχα ακούσει πολλούς που το είχαν κάνει αλλά δεν μπορούσα να το φανταστώ. Μπορεί να ήμασταν 300-400

Αλβανοί που ερχόμασαν στην Ελλάδα. Ήταν σε ομάδες 50 ατόμων. Περπατούσαμε 5 ημέρες για να φτάσουμε σε ένα χωριό της Ηγουμενίτσας. Είχα γεμίσει πληγές στα πόδια. Εκεί, μετά από 6 ώρες ήρθε και με πήρε ένα αυτοκίνητο και με έφερε στην Αθήνα». (ΕΛΙΑΜΕΠ,2015)

Μαρτυρία (Προσωπικό αρχείο - Συνεντεύξεις με δομημένο ερωτηματολόγιο με γονείς και μαθητές /μαθήτριες στο πλαίσιο εκπαιδευτικών προγραμμάτων, 2015-2020)

4. Νίκο, 48 ετών, Αττική

«Μπήκα στην Ελλάδα μετά από πολλές προσπάθειες. Μας έπιαναν και μας γύριζαν πίσω. Μετά έμαθα για κάποιους που είχαν βρει έναν που ήξερε περάσματα από τα βουνά, ήταν αρχές του χειμώνα 1996. Τον πρώτο καιρό κοιμόμουν με άλλους σε κάτι σάνες, μόνο αυτά που φορούσαμε είχαμε, πείνα μεγάλη, τα λέω στα παιδιά μου τώρα και δεν πιστεύουν. Μας βοήθησαν σε ένα χωριό, έδωσαν ρούχα παλιά, παπούτσια, ξέραμε από δουλειές, ό,τι βρεθεί, έτσι μάζεψα λίγα λεφτά και ξεκίνησα να βρω γνωστούς αλλού. Πέρασα όλη την Ελλάδα, που λένε. Έζησα λίγο καιρό έξω από το Αγρίνιο, στη Ναύπακτο, στο Αίγιο, μετά ήρθα στην Αθήνα. Δούλευα οικοδομή, έμαθα λίγο λίγο τα ελληνικά». (2017)

2^{ος} άξονας: Στην ξένη χώρα (Το πρώτο διάστημα)

Λογοτεχνία

1. Το πρωί το στομάχι μου πονούσε αφόρητα. Ήταν μια στοά κοντά στην Ομόνοια που βρόμαγε τζαιτζίκι από τα χαράματα. Δεν άντεχα άλλο. Κάτι έπρεπε να κάνω. Βγάζω μια ακουαρέλα, τη δείχνω σ' ένα μαγαζάτορα, του ζητάω ένα σάντουιτς, να κάνουμε ανταλλαγή. Δεν συγκινήθηκε, δεν του άρεσε. Μου 'ρθε να βάλω τα κλάματα. Από την πείνα, την απόγνωση, την απογοήτευση, την κατάντια...

... Πήγα να φύγω και με βούτηξε από τον ώμο. «Μπορείς να ζωγραφίσεις εμένα; Θέλεις;» με ρωτάει με κινήσεις που απευθύνονταν σε κωφάλαλο και υπογράμμιζαν τη δεύτερή μου αδυναμία: δεν ήξερα ελληνικά. Δεν είχα άλλη επιλογή. Μέσα μου ευχόμουνα μάλιστα να του αρέσουν τα σκίτσα μην τυχόν και δεν μου δώσει να φάω. Ευτυχώς του άρεσαν κι αυτή η ιστορία με κράτησε ζωντανό σχεδόν ένα μήνα. Πήγαινα κάθε πρωί, ζωγράφιζα πότε τη γυναίκα του, πότε τα παιδιά του, αντέγραφα φωτογραφίες, έκανα τοπία, ό,τι θυμότανε κάθε φορά, του ζωγράφιζα όλο το μαγαζί, νησιτικό δεν μ' άφησε. Ούτε και χορτάτο. Μια φορά τη βδομάδα που είχε κλειστά δεν έτρωγα τίποτε όλη μέρα, κι ας μου 'δινε την επομένη διπλή μερίδα, σκιά του εαυτού μου έγινα σ' ένα μήνα. **(Χαρά Κοσεγιάν: Ανατέλλει και στη Ντέια)**

2. Το μεγάλο μας πρόβλημα ήταν πως είχαμε αρχίσει να πεινάμε φριχτά και, όταν καταλάβαμε πως δεν υπήρχε περίπτωση να μας δώσουν κάτι να φάμε, όλοι, ως ένδειξη διαμαρτυρίας, αρχίσαμε να χτυπάμε το πόδι μας κάτω φωνάζοντας ρυθμικά «ντούαμ μπουκ», δηλαδή «θέλουμε ψωμί». Ήταν πραγματικά κάτι πολύ εντυπωσιακό όλες αυτές οι φωνές μαζί και η αποθήκη άρχισε να τραντάζεται από αυτή τη θλιβερή μουσική. ... Αφού είχε πια βραδιάσει, δέκα αστυνομικοί με τα γκλομπ στο ένα χέρι και κάτι μεγάλους σάκους στο άλλο μπήκαν στην αποθήκη. Μας διέταξαν με κραυγές να καθίσουμε στα γόνατα κι εμείς υπακούσαμε. Άρχισαν να ανοίγουν τους σάκους. Έβγαζαν από μέσα φραντζόλες και τις έριχναν κυριολεκτικά στα κουτουρού, ενώ οι άνθρωποι, πεινασμένοι, πάλευαν με λύσσα μεταξύ τους για το ποιος θα έπιανε μια φραντζόλα. **(Γκασμέντ Καπλάνι: Μικρό ημερολόγιο συνόρων)**

3. Από περιοχές μόνο Κυψέλη και Ομόνοια έχω ζήσει. Από την Κυψέλη μετακομίσαμε όταν ήμουν δεκαεφτά. Ο πατέρας ήταν χωρίς δουλειά για αρκετό καιρό. Τότε αποφάσισαν οι δικοί μου να γυρίσουν στην Αλβανία. Δεν υπήρχαν δουλειές εδώ. Εγώ όμως τους το είχα ξεκαθαρίσει: «Αλβανία δεν ξαναγυρίζω», «Άσ' τον, άσ' τον να κάνει ό,τι θέλει, μεγάλο παιδί είναι. Αλλά θα πρέπει να ζει μόνος του τον εαυτό του», έλεγε ο πατέρας μου στη μάνα κι εκείνη έκλαιγε. Ο Έντβιν, έξι χρονών ήταν τότε, έλεγε πως θα μείνει μαζί μου.

...

Οι γονείς μου με τον αδερφό μου φύγανε το ίδιο καλοκαίρι. Ο πατέρας μου έδωσε περιθώριο έναν μήνα, για να βρω δουλειά. Αλλιώς, θα επέστρεφα. Να επέστρεφα πού; Δεν ήξερα κανέναν εκεί και δεν ήταν μόνο αυτό το πρόβλημα. Ήξερα τι λέγανε για όσους επέστρεφαν από Ελλάδα. «Γύρισαν οι Έλληνες», «Ήρθε ο

πρωτευουσιάνος που δεν ξέρει να μιλήσει τη γλώσσα του». Έψαξα σαν τρελός να βρω κάτι, να με κρατήσει στην Ελλάδα.

Ο Δημητράκης ήταν έναν χρόνο μικρότερος, αλλά κάναμε καλή παρέα από τότε. Δούλευε σε βενζινάδικο και τους ρώτησε άμα χρειάζονται έξτρα άτομο. Το αφεντικό ήταν Έλληνας, αλλά έπαιρνε πολλούς Αλβανούς. Με είδε και του άρεσα. Την ίδια μέρα είπα στον πατέρα μου πως μένω Ελλάδα. Όταν δεν δούλευα, έπαιρνα το κλαρίνο –δώρο του πατέρα μόλις έκλεισα τα δώδεκα- και γύριζα τους δρόμους. Στην αρχή ντρεπόμουν, μετά το συνήθισα. Αν είχε καλό καιρό, έβγαζα κάνα ψιλό.

Μόνο τα καλοκαίρια δεν με πείραζε να γυρίζω πίσω. Ήξερα ότι είναι για λίγο, για έναν μήνα στη χειρότερη. Έβλεπα και τους δικούς μου. Κάθε καλοκαίρι και ψηλότερος ο μικρός. Αλλά χαιρόμουν κυρίως τα πανηγύρια, δεν το κρύβω. Πανηγύρια είχαμε μόνο σε γάμους, όχι όπως εδώ. Και οι περισσότεροι γάμοι γίνονται καλοκαίρι. Σε αρκετούς με φώναζαν να παίξω κλαρίνο. Ο πατέρας μου βοήθησε σ' αυτό. «Ο γιος μου στην Ελλάδα, πρώτος στο κλαρίνο. Πού έχει παίξει; Και πού δεν έχει παίξει!» έτσι έλεγε και με διαφήμιζε στα ψεύτικα. Οπότε, όλο και κάποιος με φώναζε να παίξω στον γάμο του. Δεν τα πήγαινα κι άσχημα, όλοι καλοπερνούσαν. Αλλά σαν πέρναγε ο μήνας, κατέβαινα πάλι Αθήνα. Όι, και να το μάθει ο πατέρας πως παίξω σε τέτοιο μαγαζί τώρα. **(Μιχάλης Μαλανδράκης: Patriot)**

4. Βγήκαμιν στην γύρα για μερόκαμα. Μας πήγε ένας στο χωράφι του, λόγκος. Βάλαμιν πλάτη, ποδάρι, το γυαλίσαιμαν. Μας έδωκε ο άνθρωπος κάτι λεφτά, τα πρώτα. Πήραμιν σοκολάτες, εγώ δεν τις κόρταινα.

...

Ακούσαμε φωνές, αλυκτίσματα και τρέξαμιν σιαπάνω, σε μια πλαγιά. Πέσαμιν σε μια στάνη. Ήβγε ο τσοπάνος μ' ένα ντουφέκι. Του φώναξα, «Είμαστε καλοί άνθρωποι, Έλληνες». Μας άφηκε, αλλά το ντουφέκι δεν το κατέβαζε. Τον είδα που έτρεμε στα χέρια. Και μείς σκιαζόμασταν.

«Μην σκιάεσαι, πατέρα», του λέω. «Λίγο να ξαποστάσουμε και θα φύγουμε».

Μας έμπασε μέσα.

«Τι να σας κάνω, μο παιδιά», μας είπε. «Αφήκαταν την πυτιά σας, και για σας κακό και για τεμάς».

Πυρωθήκαμε στην στιά, μας ήφερε γάλα και ψωμί, ροπώσαμιν, πραΰναμε. Μας έδωκε τσιγάρο.

«Καλά, μο βρικολάκοι», μας λέει. «Στο κατώι σάς είχαν κλεισμένους; Δεν μου αφήκαταν τίποτα. Παλιοτσιγκια, σύρματα, ως και την κορίτα που πίνουν νερό τα ζώα πήραταν. Καλά, μήνα το θέλαταν εσείς. Εκεί σας έφτακαν».

...

Έπιακα δουλειά σ' ένα ρέστορανι. Νύχτα με νύχτα. Ήταν ευχαριστημένο το αφεντικό. ...

Ο αφεντικός μου δεν μου τα 'δινε όλα τα λεφτά. Μου 'δινε ίσα να πορεύω. Τ' άλλα τα βάσταγε, να τα 'χει σιγουρευμένα μούειπε. Πέντε μήνες διάβηκαν, ήθελα να βοηθήσω κι εγώ στο μοιράδι μου τη μάνα, τ' αδέρφια. «Να μου δώξεις τα λεφτά, μάλιστα», του λέγω. Τόσα το φαΐ, τόσα ο ύπνος, μου λαγάρισε πενήντα χιλιάρικά. Πήγα να κρίνω, με πήρε από μπροστά. «Καλά είναι», μου λέγει, «μην 'κούγεσαι. Θα τα 'παιρες και μέσα;»

Μου 'ρθε να δώκω σε κάτι Αλβανούς από ένα πεντοχίλιαρο να του γκρεμίσουν τα τζάμια, μετανόησα. Μου κρύωσε αγάλια η καρδιά. **(Σωτήρης Δημητρίου: Ν' ακούω καλά τ' όνομά σου)**

5. Μπίτισαν τα λεφτά, κοιμώνται τις νύχτες σε γιαπιά ή απουκάτω στο μετρό. Το πρωί έρχονται πολλοί ντόπιοι με αυτοκίνητα και διάλεαν παιδιά για δουλειές εργατικές. Μαζεύονταν τα παιδιά τροϋρω μελίτσι, φώναζαν, πελεκιόνταν. Έπαιραν κάνα δυο, έφευγαν. Εγώ δεν ζύγωνα. Αν μου έγνεφε κανένας, πήγαίνα. Κατόπι σβαριζόμασταν σε κείνον τον τόπο, ξυλάγγουρα, μέχρι το νύχτωμα.

Πιαστήκαμαν μια μέρα με ντόπιους εργάτες. «Μας παίρετε τη χασιά μέσα απ' το στόμα. Ανάθεμα την κατάρρα που σας έφερε», είπε ένας και ρίχτηκε σε μια παρέα, με τη βούρτσα που μπογιάτιζε. Πέσαμαν κι άλλοι, γινήκαμε δεμάτι. Δίκιο είχαν κι αυτοί, δίκιο κι εμείς. Αλλά πού να το βρούμε; Ποιο κλαρί το κάνει;

Πέραγε κόσμος το πρωί βιαστικός, έκαναν πως δεν μας χαμπάριζαν, αλλά στα μάτια μας το 'πραζαν ότι είναι κάτι το σπουδαίο. Ήλεγες πως δεν είναι άλλοι από ταύτους. Στο στόμα το 'χα να τους πω ότι για κανέναν δεν κατεβάζει το ποτάμι κούτσουρα κάθε μέρα. Οι γυναίκες, ιδίως οι παρουσιαζόμενες, έκαναν παραπανίσια βήματα να μην περάσουν από τεμάς. **(Σωτήρης Δημητρίου: Ν' ακούω καλά τ' όνομά σου)**

6. Λαθρομετανάστης. Είναι το παρατσούκλι σου. Είναι το όνομά σου. Είναι η ετικέτα σου. Γιατί ήρθες απρόσκλητος. Έτσι μετανάστευαν οι άνθρωποι πριν από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, απρόσκλητοι, χωρίς βίζες. Αλλά αυτή είναι πια μια πολύ μακρινή εποχή και την έχουν ξεχάσει σχεδόν όλοι.

...

Το ότι ήρθες απρόσκλητος σε κάνει να νιώθεις αμήχανος, να αισθάνεσαι μια βαριά ενοχή, από την οποία ίσως δε θα απαλλαγείς ποτέ. Διότι, επιπλέον, σου το θυμίζουν κάθε στιγμή. Αυτό είναι το δικό σου προπατορικό αμάρτημα. Κάθε φορά που θα διεκδικείς κάτι, θα σου το υπενθυμίζουν.

...

Εσύ θα λες: «Εγώ θέλω να γίνω νόμιμος. Είναι ανυπόφορο να τρέμω κάθε φορά που βλέπω μια αστυνομική κλούβα. Ποιος θα ήθελε να νιώθει σαν τρομαγμένο ποντίκι μόνο και μόνο επειδή δε έχει ένα χαρτί στην τσέπη του; Ήρθα απρόσκλητος, αλλά δουλεύω όπως δουλεύουν όλοι, πληρώνω όπως πληρώνουν όλοι, και προπαντός το αφεντικό μου ή, για την ακρίβεια, τα αφεντικά μου με χρειάζονται. Ναι, το ξέρω ότι εσείς μου δίνετε ψωμί. Έχω να σας πω πως εγώ σας δίνω πίσω παντεσπάνι. Εγώ εξαρτώ από σας την επιβίωσή μου, εσείς εξαρτάτε

από μένα την ευημερία σας. ... Έχω αρχίσει να φτιάχνω εδώ τη ζωή μου, έχω αρχίσει να συνηθίζω αυτή την πόλη και αυτή η πόλη ίσως στο τέλος να με συνηθίσει. Γιατί λοιπόν να είμαι λαθραίος, χειρότερα και από ένα αδέσποτο σκυλί;» Αλλά η πόλη δεν έχει αφτιά για την απολογία σου. Είναι κουφή. Και στις ειδήσεις ο δημοσιογράφος που εκφράζει το λαϊκό αίσθημα δε θέλει με τίποτα να απαλλαγείς από το παρατσούκλι σου, από το όνομά σου, από την ετικέτα σου: λαθρομετανάστης, λαθρόβιος, λαθραίος... **(Γκασμέντ Καπλάνι: Μικρό ημερολόγιο συνόρων)**

Μαρτυρίες (Προσωπικό αρχείο. Συνεντεύξεις με δομημένο ερωτηματολόγιο με γονείς και μαθητές /μαθήτριες στο πλαίσιο εκπαιδευτικών προγραμμάτων, 2015-2020)

1. Ρομίνα, 45 ετών, Αττική

«Δεν είχα χαρτιά, ούτε ο άνδρας μου, φοβόμουν πολύ. Πήγαινε για δουλειά και αν αργούσε έλεγα “τον πιάσανε”». (2019)

2. Ντάνυ, 43 ετών, Αττική

«Όλο αυτό με τα χαρτιά, πλήρωνε και ξαναπλήρωνε δικηγόρο, τρέχα, περίμενε. Είχα παντρευτεί, είχα δυο παιδιά, οι δικοί μου στην Αλβανία έβλεπαν μόνον φωτογραφίες. Δεν μπορούσα να πάω να τους δω, φοβόμουν μην δεν μπορέσω να γυρίσω. Τώρα εντάξει». (2018)

3. Λίλιαν, 46 ετών, Αττική

«Αγωνίες και ταλαιπωρίες για τα χαρτιά, και όλο λεφτά στον δικηγόρο. Ο άντρας μου κατάφερε και έβγαλε ταυτότητα ελληνική, και ο γιος μου, τελείωσε το Λύκειο, πήγε σε μια σχολή και πήρε ταυτότητα, περίμενε πολύ όμως, μετά πήγε και στο στρατό. Εγώ δεν έχω». (2019)

3^{ος} άξονας: Το όνομά σου; (Η ταυτότητα)

Λογοτεχνία

1. Με τον καιρό έμαθα αρκετά γι' αυτόν. Μου τα έλεγε λίγα λίγα. Άρχιζε κάθε φορά να μιλάει στο άσχετο. Δεν είχε γεννηθεί στην Ελλάδα αλλά στην Αλβανία. Σε ένα χωριό στη νότια Αλβανία, στη Βόρειο Ήπειρο, που το έλεγαν Δρεπένι. Τον ρώτησα γιατί δεν μου το είχε πει. Ντρεπόταν;

«Όχι, τι να ντραπώ;» μου είχε απαντήσει. «Απλώς δεν το θεωρούσα σημαντική πληροφορία. Το ότι μου αρέσει ο Μπέργκμαν το θεωρώ πιο χρήσιμο και αντιπροσωπευτικό στοιχείο της προσωπικότητάς μου».

Δεν με έπεισε. Αυτή η αποκάλυψη, πάντως, μου άνοιξε την όρεξη για ερωτήσεις. Ήξερα όμως ότι τα πιο πολλά θα μου τα έλεγε, αν μου τα έλεγε ποτέ, μόνος του.

Όπως λίγες μέρες αργότερα μου είπε για το όνομά του. Το πραγματικό του όνομα ήταν Σάντο. Δηλαδή έτσι τον έγραφε η ταυτότητα.

«Να, δεξ» μου είπε και μου την έδειξε. Ήταν μια ταυτότητα σαν τη δική μου, αλλά ροζ. Μου την επεδείκνυε σαν τρόπαιο. «Μας μπαγλάρωναν για πλάκα μέχρι να την πάρουμε αυτήν. Όταν ανέβηκα Αθήνα, με σταματούσαν οι μπάτσοι στον δρόμο μόνο και μόνο επειδή δεν έμοιαζα για ντόπιος. Επειδή έχω ανοικτά χρώματα. Κι όταν έβλεπαν τη ροζ ταυτότητα, σε ρωτούσα αμέσως αν έχεις τίποτα παράνομο πάνω σου». **(Χρήστος Αρμάντο Γκέζος: Χάθηκε βελόνι)**

2. Και, κατόπις, ήταν κι ο Αλέξανδρος.

Σάντο τον ήλεγε ο τάτας του, ποτές Αλέξανδρο.

Εμένα μου άρεσε πιο πολύ το Αλέξανδρος. Μου φαινότανε πιο αρχοντικό. Τόνε βάφτισε μια καλή οικογένεια, αλλά τα χαρτιά Σάντο τον είχανε.

Ήρθε μια μέρα το παιδί κυλαιγοντας και μου λέει: «Μαμά, γιατί με γράφουν Σάντο σο σχολείο, αφού εγώ Αλέξανδρος είμαι».

...

Τσακωνούτανε και με τον τάτα του. Του εφώναζε που δεν του είχε κάμει το όνομα «Αλέξανδρος» στην ταυτότητα. Κι ήθελε, λέει, να βάλει και το σίγμα σο επίθετο.

Εμάς όλους Ζέφο μάς είχανε ακόμη.

Μωρέ συ, του λέγω μια μέρα, θα αλλάξεις και δρεμάτι, σαν ο Μάικλ Τζάκσο.

Δεν ξέρω τι είχε πάθει το παιδί. **(Χρήστος Αρμάντο Γκέζος: Χάθηκε βελόνι)**

3. Για, πήραμε κι ένα πλυντήριο αγάλι αγάλι.

Αναΐα, πράμα που ήταν εκείνο! Πώς το είχανε κάμει έτσι; Να μην πρέπει να πλένω τα ρούχα σο χέρι δεν το πάντεχα ποτέ. Τη μισή κούραση μου πήρε από την πλάτη.

Ψήναμε και το αρί μας το Πάσχα.

Για, τότες νιώσαμε Έλληνες για πρώτη φορά. Ερχότανε κανένας ντόπιος σο σπίτι, του δίνανε μεζέ και κρασί και νομίζαμε πως ήμεσα αρχόντοι.

Εγώ όμως από τότε που ανεβήκαμε για τον θάνατο της Ρόζας σκεβούμενα το Δρεπένι. Όχι επειδής μου έλειπε ο τόπος ή τα κόματα, μωρέ.

Σκοτίστηκα για τούτα.

Εγώ άμα με ρωτάγανε στην Ελλάδα το είμαι ήλεγα Ελληνίδα και στην Αλβανία ήλεγα Αλβανίδα. Όρεξη την είχα να μπλέκω σε φασαρίες.

Τι ήμουνα, ούτε που ήξερα. Δρεπενιώτισσα ήμουνα. Μάνα ήμουνα. Τίποτις άλλο δεν με ένοιαζε. **(Χρήστος Αρμάντο Γκέζος: Χάθηκε βελόνι)**

4.

- Την Ντίνα την ξέρεις; Ντίνα, ο Γιάννης. Γιάννη, η Ντίνα. Η Ντίνα είναι φίλη από παλιά. Θα δουλεύει εδώ, μαζί μας, από σήμερα.

Η Ντίνα έσπρωχνε τα μαλλιά της, κατάμαυρα και ολόισια, πίσω απ' τ' αυτί. Φαίνεται πως δεν έχει ξαναδουλέψει νύχτα, έχει μια ντροπαλότητα που δεν τη βλέπεις στα κορίτσια που μετράνε χρόνια σε τέτοια μαγαζιά. Όχι πως κι εγώ δεν φαίνομαι πρωτάρης.

- Γεια σου, Ντίνα, χάρηκα, κρατήθηκα τελευταία στιγμή και δεν άπλωσα το χέρι μου για χειραψία.

Μιλούσαμε για το μαγαζί και το πόσο δύσκολη είναι η νύχτα. Η Ντίνα δεν έλεγε πολλά, άφηνε τη Μαρία να μιλάει. Μόνο όταν συμφωνούσε, κουνούσε το κεφάλι.

- Ντίνα, εσύ από πού είσαι; τη ρωτάω, αφού η Μαρία έχει φλυαρήσει αρκετά για την Τρίπολη, όπου μεγάλωσε.
- Από τις Σέρρες. Μέχρι τα δεκαπέντε δηλαδή. Μετά Καβάλα και τώρα Αθήνα.
- Και τι ζητάς εδώ; τη ρωτάω χαμογελώντας.
- Ε, Αθήνα ζητάω... τι ζητάω, δεν ξέρω. Μια δουλειά, μια παρέα, ένα σπίτι..., όχι πολλά.

Όσο την παρατηρώ, τόσο το σιγουρεύω στο μυαλό μου. Ο τρόπος που μιλάει, το πρόσωπό της, θυμίζει κάτι απ' τα κορίτσια στην Αλβανία. Μπορεί όντως να μεγάλωσε στις Σέρρες. Άλλωστε τα ελληνικά της είναι μια χαρά. Ίσως απλώς φοβάμαι για μένα και βλέπω παντού φαντάσματα. Μπορεί αν θέλω να υπάρχουν κι άλλοι εδώ με ίδια καταγωγή, για να μη νιώθω μόνος. **(Μιχάλης Μαλανδράκης: Patriot)**

5. Εσύ μαθαίνεις πολύ εύκολα τα ονόματα των ντόπιων, εκείνοι όμως δυσκολεύονται πολύ να μάθουν το δικό σου: δεν μπορούν να το θυμηθούν με τίποτα. Ή, για να είμαστε ειλικρινείς, δεν τους αρέσει που έχεις αυτό το δυσνόητο, δυσανάγνωστο, ξένο όνομα. Μερικές φορές, χωρίς καν να σε ρωτήσουν, σου δίνουν ένα όνομα της επιλογής τους, για να μην μπερδεύονται, για να αποκαταστήσουν την τάξη και την αρμονία. «Εγώ θα σε φωνάζω Γιάννη», σου είπε

μια μέρα ο μάστορας με τον οποίο δουλεύεις, «να έχεις, ρε παιδάκι μου, κι εσύ ένα όνομα της προκοπής, όπως όλοι οι άνθρωποι». Κι εσύ το δέχτηκες, έτσι απλά, όπως αποδέχεται κανείς τη μοίρα του. Γιατί θέλεις να κερδίσεις πάση θυσία τη συμπάθεια των γηγενών και έχεις καταλάβει πως τα ξένα ονόματα είναι ωραία μόνο όταν τα φέρουν οι τουρίστες, αλλά εσύ δεν είσαι τουρίστας, είσαι ένας ικέτης. Σε τελευταία ανάλυση, λες στον εαυτό σου, αυτές είναι οι συνήθειες εδώ και εγώ πρέπει να προσαρμοστώ. Γιατί, εάν δεν προσαρμοστείς, δε θα τα καταφέρεις ποτέ. Κι εσύ θυμάσαι τον αρχικό σου όρκο: «Πρέπει να τα καταφέρω». Από δω και πέρα ίσως θα έχεις δύο ονόματα: ένα για σένα και ένα για την ξενιτιά. Ένα για εδώ κι ένα για εκεί. Και το «εδώ» σου τώρα, και ίσως για πάντα, είναι η ξενιτιά. **(Γκασμέντ Καπλάνι: Μικρό ημερολόγιο συνόρων)**

Μαρτυρίες (Αποδελτίωση από συνεντεύξεις σε ΜΜΕ και έρευνες)

1. «Δεν κατάφερα ποτέ να πιστέψω, δεν ένιωσα την ανάγκη να βαπτιστώ, αλλά είχα τρελή πίεση.. Τρομερή πίεση μιλάμε [εδώ στην Ελλάδα] από συνεργάτες μου σε βιοτεχνίες, από γείτονες[Έλληνες] ‘να σε βαπτίσουμε, πως δεν είσαι βαπτισμένη;’, ή αυτή η μανία να μου αλλάξουν το όνομα, κάθε φορά με ρωτούσαν ‘πως σε λένε;’, Βαλμπόνα, Βαλμπόνα ‘οχι θα σε φωνάζουμε Βούλα’. Με φωνάζανε Βούλα, έτσι χωρίς ντροπή και μου λέγανε ‘δεν ακούς;’, και έλεγα ‘μα δεν με λένε Βούλα, με λένε Βαλμπόνα’. Είχα τρελή πίεση να βαπτίσω τη κόρη μου, από γείτονες». (CDRSEE,2017)

2. «Είμαι ο Arjan, το κανονικό μου όνομα, δεν έχω θρησκευτικό όνομα αλλά με φωνάζουν Γιάννη λόγω του ότι το όνομά μου προφέρεται μοιάζει με Γιάννης-Arjan- Γιάννης, αλλά δεν έχει καμία σχέση με θρησκευτικό γιατί εγώ δεν έχω μεγαλώσει... πιστεύω στο Θεό αλλά δεν διαχωρίζω δεν πιστεύω σε καμία θρησκεία, είμαι άθρησκος αλλά όχι άθεος...» (CDRSEE,2017)

3. «Το κανονικό μου όνομα είναι Όλσι. Στην Αγιά όταν ήμουν, άρχισαν να με φωνάζουν Μάριο. Μάριος, Μάριος, Μάριος, κάπου το συνήθισα. Μου άρεσε και το κράτησα». (Solomon.Πρόσβαση 25/8/2023)

4. «Εγώ δεν ήθελα να αλλάξω όνομα με τίποτα. Όποιος θέλει να το πει. Μας έλεγαν, και ακόμα μας το λένε, τι ονόματα είναι αυτά που έχετε εσείς; Και είναι μερικά τόσο όμορφα ονόματα! Δε λέω, υπάρχουν και τα παλιομοδίτικα που ούτε εμάς μας αρέσουν. Αλλά δεν έχει σχέση αυτό». (Solomon.Πρόσβαση 25/8/2023)

5. «Ποτέ όταν με ρωτούσαν πως με λένε δεν είχα χρησιμοποιήσει το αλβανικό μου όνομα. Προτιμούσα να χρησιμοποιώ το Γιώργος. Μόλις είχα ξεκινήσει το νηπιαγωγείο όταν η δασκάλα μου, τότε, ζήτησε από τη μητέρα μου να με βαπτίσει. Τώρα μονάχα καμιά φορά ο πατέρας μου μπορεί να με φωνάξει ως “Αρμάντο”». (Solomon.Πρόσβαση 29/8/2023)

6. «Όταν πήγαινα να βρω δουλειά και με ρωτούσαν το όνομά μου, έλεγα "Etmond". Θυμάμαι να μου απαντούν "τι όνομα είναι αυτό, θα γίνεις ελληνόπουλο, θα βαπτιστείς ορθόδοξος"... Εγώ είμαι βαπτισμένος Βασίλης-Ιωάννης. Στην Αλβανία ο πατέρας μου ήταν μουσουλμάνος, όχι φανατικός, αλλά τηρούσε τις θρησκευτικές παραδόσεις. Όταν του ανακοίνωσα ότι θα βαπτιστώ ορθόδοξος, θυμάμαι να μου λέει: "Παιδί μου, κάνε ό,τι θέλεις, αλλά ποτέ μην εξαπατήσεις άλλον άνθρωπο και μην εμπλακείς σε παρανομίες". Ενώ η μητέρα

μου, κάθε φορά που τηλεφωνεί στο σπίτι μας, επειδή η γυναίκα μου με φωνάζει Βασίλη, της λέει "μου δίνεις τον Βασίλη τον δικό σου και τον Etmond το δικό μου;" (Etmond Guri, πρόεδρος Ομοσπονδίας Αλβανικών συλλόγων (Lifo, Πρόσβαση 28/8/2023).

Προσωπικό αρχείο (Συνεντεύξεις με δομημένο ερωτηματολόγιο με γονείς και μαθητές /μαθήτριες στο πλαίσιο εκπαιδευτικών προγραμμάτων, 2015-2020)

7. Άννα, 34 ετών, Αττική

«Ηρθαμε οικογενειακώς όταν ήμουν 5 χρόνων. Πήγα στο δημοτικό σχολείο, μου άρεσε πολύ, έμαθα τα ελληνικά και βοηθούσα και τη μητέρα μου να τα μαθαίνει. Καταλαβαίνω αλβανικά αλλά δεν τα μιλάω εύκολα. Δεν πηγαίναμε συχνά στην Αλβανία, γιατί δούλευαν πολύ οι γονείς. Όλοι στο σπίτι έχουμε δυο ονόματα, γιατί το αλβανικό δεν μπορούσαν να το μάθουν, πρώτα ο πατέρας μου το άλλαξε. Εγώ λέω παντού το ελληνικό, είναι πιο εύκολο και δεν με ρωτάει κανένας τίποτε άλλο». (2020)

8. Μαρία, 28 ετών, Αττική

«Γεννήθηκα και μεγάλωσα εδώ, δεν έχω πάει πολλές φορές στην Αλβανία. Έχω δική μου επιχείρηση αλλά δεν λέω την καταγωγή μου, το κρύβω». (2020)

4^{ος} άξονας: *Είχανε ό, τι λαλεί το στόμα του πουλιού (Συγκρίνοντας)*

Λογοτεχνία

1. Φτάσαμε στην Ηγουμενίτσα και πάθαμε την πλάκα μας. Οι καφετέριες ήταν γεμάτες κόσμο, ειδικά νέους. Τα μαγαζιά λαμπερά, στολισμένα ακόμα με τα φώτα της Πρωτοχρονιάς. Οι διαφημίσεις πανταχού παρούσες. Πολυτελή αυτοκίνητα και ωραίο ντύσιμο. Και οι πέντε κοιτούσαμε σαστισμένοι. Χωρίς να το πολυσκεφτούμε, αποφασίσαμε πως εδώ είναι το ιδανικό μέρος για να βρούμε δουλειά και να ζήσουμε. ... Δεν ξέραμε τι να πρωτοθαυμάσουμε, όταν ένας από τους οδηγούς που είχε έφεση στις θεωρητικές συζητήσεις είπε τη φράση που υποκίνησε μια άλλη φλογερή ανταλλαγή απόψεων σε εκείνο το τσουχτερό κρύο: «Είναι τυχεροί οι Έλληνες. Έτσι ήταν από τα αρχαία χρόνια». (**Γκασμέντ Καπλάνι: *Μικρό ημερολόγιο συνόρων***)

2. Όταν φθάσαμε στην Αθήνα, η γιαγιά μου με ενθάρρυνε να κρατάω ημερολόγιο. Έκανα μια λίστα με όλα τα νέα πράγματα που ανακάλυπτα πρώτη φορά και τα κατέγραφα σχολαστικά: την πρώτη φορά που ένιωσα τον αέρα από το κλιματιστικό στις παλάμες μου την πρώτη φορά που δοκίμασα μπανάνες, την πρώτη φορά που είδα φωτεινούς σηματοδότες, την πρώτη φορά που φόρεσα τζιν παντελόνι, την πρώτη φορά που δεν χρειάστηκε να σταθώ στην ουρά για να μπω σε ένα κατάστημα, την πρώτη φορά που βρέθηκα σε συνοριακό έλεγχο, τη πρώτη φορά που είδα ουρές να σχηματίζονται από αυτοκίνητα κι όχι από ανθρώπους, την πρώτη φορά που κάθισα σε λεκάνη τουαλέτας κι όχι ανακούκουρδα, την πρώτη φορά που είδα ανθρώπους να ακολουθούν σκυλιά δεμένα με λουρί, αντί για αδέσποτα που ακολουθούν ανθρώπους, την πρώτη φορά που μου έδωσαν τσίχλα κι όχι μόνο το περιτύλιγμα, την πρώτη φορά που είδα κτήρια με διαφορετικά καταστήματα και βιτρίνες γεμάτα παιχνίδια, την πρώτη φορά που είδα σταυρούς σε τάφους. (**Λέα Ούπι: *Ελεύθερη. Μεγαλώνοντας στο Τέλος της Ιστορίας***)

3α. (Αλβανία) Ο λόγος του τσακωμού ήταν ένα μπουκάλι Coca Cola. Μια μέρα στα μέσα του Ιουνίου, η μητέρα μου είχε αγοράσει ένα άδειο κουτάκι από μια άλλη δασκάλα στο σχολείο της, για ένα ποσό αντίστοιχο με ό,τι θα έδινες για το πορτρέτο του εθνικού μας ήρωα, του Σκεντέρμπεη, στο μαγαζί για τους τουρίστες. Πέρασε το απόγευμα κουβεντιάζοντας με τη γιαγιά μου πού θα το βάλει και, καθότι άδειο, αν έπρεπε να το στολίσει με ένα φρέσκο τριαντάφυλλο από τον κήπο. Κατέληξαν ότι, παρόλο που η ιδέα με το τριαντάφυλλο ήταν πρωτότυπη, θα αποσπούσε την προσοχή από την αισθητική αξία του κουτιού, οπότε το άφησαν όπως ήταν, πάνω στο καλύτερο σεμεδάκι.

Λίγες μέρες μετά από αυτή τη συζήτηση, το κουτάκι εξαφανίστηκε. Κατόπιν επανεμφανίστηκε πάνω στην τηλεόραση των Πάπας.

3β. (Αθήνα) Οι Σταμάτηδες δεν είχαν πσινα, όμως διέθεταν κάτι ακόμα πιο εκκεντρικό: πέντε ψυγεία διαφόρων μεγεθών, τοποθετημένα σε διαφορετικά δωμάτια, κανένα από τα οποία δεν ήταν το γιουγκοσλαβικό Obodin. Τα δύο από τα πέντε περιείχαν μόνο ποτά, και το ένα περιείχε μόνο αναψυκτικά, μεταξύ άλλων και Coca Cola, που δεν υπήρχε μόνο στα γνώριμά μου κουτάκια αλλά και σε πλαστικά μπουκάλια. Απέκτησα τη συνήθεια να σηκώνομαι μέσα στη νύχτα για να ανοίξω το ψυγείο και να πιω Coca Cola, αφενός επειδή έβρισκα τη γεύση

της εθιστική, κυρίως όμως επειδή δεν μπορούσα να αποφασίσω αν το υγρό στο κουτάκι είχε ακριβώς την ίδια γεύση με εκείνο στο μπουκάλι και, αν ναι, γιατί πωλούνταν και τα δύο. **(Λέα Ούπι: *Ελεύθερη. Μεγαλώνοντας στο Τέλος της Ιστορίας*)**

4. «Μετά που ήρθαμε εδώ κάπως μας φάνηκε στην αρχή. Μεγάλη αλλαγή. Άλλος κόσμος. Πενήντα χρόνια μπροστά. Κοίτα, δεν ήταν κακοί οι άνθρωποι εδώ, έτσι; Σιγά. Αλβανάκια μας λέγανε, αλλά δεν μας ένοιαζε. Εγώ σημαία της Αλβανίας είχα στο δωμάτιο μέχρι τα είκοσι. Της Αλβανίας και της ΑΕΚ. Αλλά όταν τύχαινε καμιά φορά να παίξει Ελλάδα – Αλβανία, όλοι με την Αλβανία ήμασταν. Βρίζαμε όταν έβαζε γκολ η Ελλάδα. Στο σπίτι όμως αυτά, ε; Έξω, με την Ελλάδα. Ξέρω γω, έτσι, από αντίδραση. Για το γαμώτο μας έβγαινε. Για το γινάτι.

Εγώ με φύλλα από τις ελιές έπαιζα πάνω. Ξέρεις, τα δίπλωνα και σφύραγα, μουσική κανονική. Είχα και μια σφεντόνα, φουρκέτα τη λέγαμε εμείς. Την είχα φτιάξει από μια συκιά έξω απ' το σπίτι. Έρικνα πέτρες έτσι στα κουτουρού, μπαμ μπαμ, κότσευα ό, τι ήθελες. Αλλά την έχασα όταν ήρθαμε.

Εδώ έπαθα πλάκα με τις μηχανές. Μοτοσικλέτες αποδώ, αμάξια αποκεί, χαμός, ε; Έβαζα λεφτά στην άκρη απ' όσα έδινα για το σπίτι και στα δεκαπέντε πήρα μια Φλορέτα πράσινη. Φοβερό εργαλείο, μιλάμε. Σουμάχερ. Ναι. ...»

...

Και πάνω τώρα δεν ανεβαίνει κανένας από μας. Ποιος να πάει κει πέρα, τι να κάνει; Ούτε το σπίτι δεν έχουμε πια. Όλοι κάναν τις οικογένειές τους. Παντρευτήκαμε Ελληνίδες, η Γιάννα Έλληνα. Τα παιδιά όλα έχουν ταυτότητα αλληνική με το που γεννιούνται. Ξέρεις τι μεγάλο πράμα είναι τούτο; Ξέρεις τι τρέξιμο ρίξαμε εμείς για τις ταυτότητες; Πολύ χαρτί, χρόνια. Όλα ο τάτας τα έτρεχε. Άμα έλειπε κανένα, τον έπιανε τρέμουλο, φοβούτανε μην τονε κώνανε μέσα. Τα παιδιά όμως τώρα όλα με το που γεννιούνται, μπαμ, ταυτότητα. Μεγάλο πράμα». **(Χρήστος Αρμάντο Γκέζος: *Χάθηκε βελόνι*)**

5. Κίνησαν δυο αδέρφια απ' το χωριό να βρουν τον πατέρα τους που ήταν στο Φιλιάτι. Άντα στέργιωσε το σύνορο, ήταν κούτσικα. Ο πατέρας τους ήταν γυρολόγος κι αποκόπηκε. Κινήσαμε και μεις κοντά, μας φαίνονταν κάτι να γνωρίσομε ντόπιον. Μαγαζί είχε ο άνθρωπος, τα πήραμε με την αράδα. Τι θάμα ήταν εκείνο. Είχανε ό, τι λαλεί το στόμα του πουλιού. Σκουτιά, ηλεκτρικά, το βλησιδί του κόσμου. Δεν χόρταινε το μάτι να τηράει. Ηύραν τα παιδιά τον πατέρα, αγκαλιάστηκαν να πνιγούν. Έκλαιγαν κι οι διαβατικοί, ως κι οι πέτρες δάκρυσαν. **(Σωτήρης Δημητρίου: *Ν' ακούω καλά τ' όνομά σου*)**

Μαρτυρία (Προσωπικό αρχείο. Συνεντεύξεις με δομημένο ερωτηματολόγιο με γονείς και μαθητές /μαθήτριες στο πλαίσιο εκπαιδευτικών προγραμμάτων, 2015-2020)

Χάιδω, 44 ετών, Αττική

«Εγώ σε σπίτια, σκούπιζα, καθάριζα, έμαθα. Παντρεύτηκα, γέννησα την κόρη το 1994, ένα χρόνο μετά τον γιο. Παιδεμένα χρόνια. Αλλά χορτάσαμε ψωμί. Όταν είχα πρωτοέρθει, δεν το ξεχνάω ποτέ, έκλαιγα μπροστά στο ψυγείο της θειάς μου. Άνοιγα την πόρτα, στεκόμουν κι έκλαιγα που ήταν γεμάτο».

5^{ος} άξονας: Εδώ θα ζήσουμε (Σχέσεις με τους ντόπιους - Ένταξη)

Λογοτεχνία

1. Πριν αρχίσουμε το ψάξιμο, μπήκαμε σε μια καφετέρια για να ζεσταθούμε λίγο. Ελάχιστοι πελάτες βρίσκονταν μέσα και ο σερβιτόρος, ο οποίος δεν μπήκε καν στον κόπο να μας ρωτήσει τι θέλαμε. Είχε συνηθίσει, φαίνεται, αυτές τις μέρες με πελάτες που δεν παράγγελλαν τίποτα και έμπαιναν στην καφετεριά του απλώς για να ζεσταθούν. Ανταλλάξαμε μερικές κουβέντες με το παιδί του σεξ, χαμηλόφωνα στα αλβανικά, και ο σερβιτόρος κάποια στιγμή μας πλησίασε φέρνοντας δυο φλιτζάνια με ζεστό τσάι. Μιλώντας μας στα ελληνικά, έδειξε με το δάχτυλο έναν τύπο στο βάθος της καφετέριας. Ήταν ένας ηλικιωμένος άνθρωπος, που καταλάβαμε ότι μας είχε κεράσει το τσάι. Τον ευχαριστήσαμε με την παραδοσιακή χειρονομία, ακουμπώντας το δεξί χέρι αριστερά, κοντά στην καρδιά, και εκείνος ανταποκρίθηκε με ένα γλυκό χαμόγελο και ανταποδίδοντας την ίδια χειρονομία. «Εμείς και οι Έλληνες μια φάρα είμαστε», είπε το παιδί του σεξ και ρούφηξε το τσάι. **(Γκασμέντ Καπλάνι: Μικρό ημερολόγιο συνόρων)**

2. Και πράματα για τα παιδιά μου δίνανε που δεν τα είχανε χρεία. Ρούχα, παπούτσια. Έβανε ο Αλέξανδρος να πηγαίνει σο σχολείο. Του Μάρκου τα ρούχα φορούσε μέχρι τότες. Κι ας του πέφτανε μεγάλα.

Αναΐα άνθρωποι, να τους έχει ο Θεός καλά.

Μας είχανε μάθει πλά.

Όχι όπως σην αρχή, που μας κοιτάζανε με μισό μάτι επειδής σκιαζούντανε μην τους κλέψουμε. Και άδικο είχανε; Τόσα κούγανε σα νέα κάθε μέρα.

Αλλά εμείς ήμεσα τίμιοι. Ούτε κλέφταμε ούτε πειράζαμε κανέναν.

Λέγανε σο τελεβιζόρι για κανέναν Αλβανό που πιάνανε να κλέβει ή να σκοτώνει, κι εμείς τονε βρίζαμε περισσότερο. Για να φανούμε ότι δεν ήμεσα τέτοιοι.

Όχι, ήμεσα τίμιοι. Και με χαρτία είχαμε έρθει και με όλα.

Άλλοι είχανε έρθει έτσι, κουτουρού. Διαβαίνανε με φορτηγά μέχρι τα σύνορα και κατόπισ προβατούσαν σα βουνά και σα ποτάμια. Τόσοι πνίγηκαν. Τόσοι πεθάνανε από το κρύο μες στα χιόνια.

...

Κατόπισ, υπάρχουνε και λογίων λογίων άνθρωποι. Καλοί και κακοί.

Για, σην έκτη ο Αλέξανδρος έβγαλε τους καλύτερους βαθμούς κι ήτανε να πάρει τη σημαία. Κάμανε φασαρία οι γονιοί όμως και δεν του τη δώκανε.

Του Παύλου του ανέβη το αίμα σο κεφάλι.

Διάφκε σο σχολείο κι έκαμε φασαρία, παραλίγο να πιαθεί σα χέρια με τους δασκάλους. Ήθελε να ιδεί το παιδί του να βασάει τη σημαία.

Μωρέ, όχι επειδή ήταν Έλληνας, δεν σκοτιζότανε για τέτοια. Κείνος την αλβανική σημαία, λέγω, πιο ψηλά την είχε στην καρδιά. Να ιδούνε όλοι σο χωρίο ότι το παιδί του είχε βγάλει τους καλύτερους βαθμούς ήθελε.

Αλλά για.

Ένα φεγγάρι ο Μάρκος έσπασε το ποδάρι του με τη μηχανή κι ήπρεπε να τονε τρέξουμε σε νοσοκομεία. Πού τα είχαμε μεις τα λέκια; Μαζωθήκανε οι γυναίκες τα αφεντικά μου και βάλανε από λίγα.

Μας τα δώκανε έτσι, δανεικά κι αγύριστα.

«Πάρε τα λεφτά, Ηλέκτρα μου, να γίνει καλά το παιδάκι σου. Και τα βρίσκουμε» μου λέγανε.

Για, τώρα κείνους τι τους λες εσύ; **(Χρήστος Αρμάντο Γκέζος: Χάθηκε βελόνι)**

3. Με τον κόσμο δεν είχαμαν άλλη σμίξη απ' τον δρόμο. Μια δυο φορές που ανταμώσαμε με ντόπιους σε σπίτι, μας τήραζαν πότε θα φύγομε, αλλά ούτε και σε μας πιανότανε.

Μόναχα όταν κάναμαν ζυγιές και τραγουδάγαμε μας ήθελαν. Του άρεσε όπως το κλώθαμαν όλοι μαζί, τα 'ξεραν κι αυτοί τα τραγούδια. Μόναχα τότε έλεγαν ότι είμαστε μια φλέβα. Πιο πολύ κάναμαν ζυγιές στους γάμους. Παιδιά ντόπια, περασμένα στα χρόνια, έπαιραν δικές μας κοπέλες. Αλλά οι ντόπιες κοπέλες σε μας τους άντρες δεν γύριζαν τα μάτια. Τα ομορφόπαιδα μόναχα τα τήραζαν με τρόπο στο πρόσωπο, αλλά μόνο αυτό.

Μια μέρα, ένα παιδί ντόπιο φοβέριξε κάτι συντρόφισσές του ότι θα τις δώκουν στην παρέα μου, στους Αλβανούς. Αυτές τσίριζαν φοβισμένες αστεία και γέλαγαν όλοι αντάμα, δεν υπολόγισαν που 'κούγαμε. Μου στοίχισε σα νάημουν δεκάξι χρόνια, έτσι όπως άστραψαν τα μάτια των κοπελώνε. **(Σωτήρης Δημητρίου: Ν' ακούω καλά τ' όνομά σου)**

4. Μου έκανε εντύπωση πόσο ίδιες ήταν οι κουλτούρες μας. Κι ας ήταν κλειστά τα σύνορα πενήντα χρόνια, Έλληνες κι Αλβανοί μοιάζαμε τόσο πολύ που δεν το πίστευα. Ξεκινήσαμε από παροιμίες μια μέρα για πλάκα. «Εκεί φαίνεται η λαϊκή σκέψη» μου είπε ο Χάρης. «Να σου πω ελληνικές παροιμίες, να δεις πώς σκεφτόταν ο κόσμος μέχρι πριν από λίγο στην Ελλάδα και σήμερα ακόμα όμως, μη νομίζεις πως διαφέρουμε στ' αλήθεια, εξωτερικά εξευρωπαϊστήκαμε, στο βάθος Ανατολίτες είμαστε, βοήθειά μας...» έλεγε και το χαιρότανε. Μα όταν αρχίσαμε, τις παροιμίες τις ήξερα κι εγώ, τις ίδιες μου 'λεγε και μένα η μάνα μου όταν ήμουνα μικρός, με τα ίδια πράγματα παλεύαμε. Μετά περάσαμε στα φαγητά. Τα ίδια αγαπούσαμε. Τα παιχνίδια: τα ίδια περίπου παίζαμε στις γειτονιές, με τα ίδια κλαιγάμε, με τα ίδια γελάγαμε. Στο τέλος εκείνης της κουβέντας «αδερφέ μου!» ξεφώνισε ο Χάρης, κι είναι μια φράση που ακόμα μου τρυπάει τ' αυτιά κι ας μην την ξανάπε ποτέ, το 'ξερα πως την πίστευε, μ' έκανε να το νιώθω. **(Χαρά Κοσεγιάν: Ανατέλλει και στη Ντέια)**

Μαρτυρίες (Προσωπικό αρχείο. Συνεντεύξεις με δομημένο ερωτηματολόγιο με γονείς και μαθητές /μαθήτριες στο πλαίσιο εκπαιδευτικών προγραμμάτων, 2015-2020)

1. Ντενίσα, 42 ετών, Αττική

«Μέναμε στο σπίτι με τον κουνιάδο μου, όταν ήρθαμε. Φεύγαν οι άντρες το πρωί κι εγώ έκανα δουλειές, μαγειρεύα, δεν έβγαίνα έξω μόνη μου, γιατί φοβόμουν. Μετά πήγαμε με τον άντρα μου σε άλλο σπίτι, παλιό, είχε μια αυλή και έβλεπα μια Ελληνίδα. Έτσι άρχισα να μιλάω μαζί της, μετά πήγα μαζί της στο φούρνο. Ύστερα γέννησα τα δίδυμα, με βοήθαγε. Ήταν μεγάλη, σαν τη μάνα μου. Μέχρι να μεγαλώσουν λίγο, να πάνε στο σταθμό, δεν δούλευα εγώ». (2016).

2. Λίλιαν, 46 ετών, Αττική

«Εγώ δουλεύω σε σπίτια, κάθε μέρα. Τώρα φεύγω αν δεν μου αρέσει κάτι, αν ζητάει πολλά η κυρία, αν δεν πληρώνει όσα λέω. Πρώτα στενοχωριόμουν πολύ, έκλαιγα, γιατί με πληρώναν λιγότερα ή έφταιγα που δεν έφταναν οι ώρες να τελειώσω τις δουλειές». (2019)

3. Μπρούνα, 38 ετών, Αττική

«Ο άντρας μου ήταν πολλά χρόνια στην Ελλάδα, πριν με παντρευτεί. Αυτός με έμαθε λίγες λέξεις, και βρήκα δουλειά δίπλα στο σπίτι που μέναμε, είχε σπάσει το πόδι της μια γιαγιά και ήταν στο κρεβάτι, εγώ την πρόσεχα λίγες ώρες. Έτσι έμαθα λίγο λίγο να μιλάω. Δεν κάνω παρέα με Έλληνες, τώρα δουλεύω καθαρίστρια σε σπίτια. Τα παιδιά μου έχουν παρέες με Έλληνες αλλά έξω, όχι στο σπίτι». (2017)

4. Φιορεντίνα, 20 ετών, Αττική

«Μέχρι να πάω στο νηπιαγωγείο ήξερα λίγα ελληνικά, μού τα μάθαινε ο μπαμπάς μου και άκουγα και τα παιδιά που παίζαμε στο δρόμο, γιατί μένουμε σε γειτονιά και όλοι μας ήξεραν. Ξέρω πολύ καλά τα αλβανικά, στην αρχή ήξερα να μιλάω, αφού μιλάγαμε στο σπίτι, και μετά μού άρεσε και να τα γράφω και να τα διαβάζω. Στο Γυμνάσιο έκανα παρέα με δυο κορίτσια που ήταν Ελληνίδες και μια Αλβανίδα, και ακόμα είμαστε φίλες. Πάμε κάθε καλοκαίρι στην Αλβανία, στους συγγενείς, και νιώθω πολύ όμορφα. Τώρα σπουδάζω κομμωτική, πήρα και την ταυτότητα. Έχουμε συγγενείς στην Ιταλία και θέλω να πάω να τους δω. Αν είχα τη δυνατότητα, δεν θα δίσταζα να φύγω από την Ελλάδα». (2020)

5. Νίκο, 48 ετών, Αττική

«Τα πήγαινα καλά με τα αφεντικά, έκανα ό,τι μου έλεγαν, δεν αργούσα στη δουλειά, δούλευα και παραπάνω. Οικοδομές ήμουν στην αρχή, μετά βρήκα δουλειά φύλακας. Εγώ δεν άκουσα για μένα βρισιά αλλά έλεγαν ανέκδοτα για τους Αλβανούς ή αν συνέβαινε κάτι κακό στις ειδήσεις έβριζαν τους Αλβανούς». (2017)

Μαρτυρία (Αποδελτίωση από συνεντεύξεις σε ΜΜΕ και έρευνες)

6. Ιλίρα , 36 ετών, ζει στη Γερμανία

«Με κάλεσαν στο δημοτικό και μου ανακοίνωσαν ότι οι αριστούχοι ήταν τρεις και οι παρελάσεις δύο, εγώ θα εξαιρούμουν επειδή ήμουν Αλβανίδα....

Η φυγή σε μια τρίτη χώρα είναι εντέλει θεραπευτική, είναι μια ευκαιρία για να αναθεωρήσουμε, να δούμε τον εαυτό μας υπό άλλο πρίσμα. Στην Ελλάδα υπάρχει συστημικός ρατσισμός, οι αλλαγές γίνονται πολύ αργά, δεν μπορείς να μείνεις όλη σου τη ζωή σε έναν τόπο όπου η καταγωγή σου έχει αρνητικό πρόσημο». (εφ. Καθημερινή, 20/6/23)

6^{ος} άξονας: Τα χέρια της είναι σκληρά απ' τις κλωρίνες (Η Αλβανίδα μετανάστρια)

Λογοτεχνία

1. Χτύπησε κόκκινο η Άλμα. Η πορεία για ένα κορίτσι του σήμερα στην Αλβανία, που δεν θέλει να φύγει από τη χώρα, είναι η ανεργία, οι άσκοπες βόλτες και στο τέρμα του δρόμου ο γάμος. Δουλειές δεν υπάρχουν, οι σπουδές περιορισμένες και χωρίς νόημα, ο γαμπρός, κι αυτός λύση ανάγκης και βουτιά στη μιζέρια. Ούτε σε καλύτερες μέρες δεν μπορούν να ελπίζουν πια. Αυτές που το έκαναν έφευγαν με προσδοκίες για «έξω» κι εκεί τις περίμενε συνήθως το δουλεμπόριο κι η πορνεία. Έτσι έφυγε κι η δική μου αδελφή – ο Θεός ξέρει τι της έταξε ο Βούλγαρος κι ούτε και μπορώ κι ούτε και θέλω να σκεφτώ πού βρίσκεται και πώς. Τώρα πια όμως το ξέρανε αυτό, κι οι πιο προσγειωμένες δεν φεύγανε. Από το να γίνουν δούλες, έρμαιες του κάθε κερατά νταβατζή ή στην καλύτερη περίπτωση να καθαρίζουν σπίτια, καλύτερα να καθαρίζουν το δικό τους, κι ας είναι μια σταλιά και ετοιμόρροπο, κι ας τις δέρνει μες στη φτώχεια κι ο άντρας τους πότε πότε. Τουλάχιστον θα είναι δικός τους... **(Χαρά Κοσεγιάν: Ανατέλλει και στη Ντέια)**

2. Στη Γουμενίτσα κει που μας είχαν, ερχόταν αράδα κόσμος, μας ήφερναν τσιόλια και έκαναν χάζι. Ερχόταν και φωτογράφοι και φωτογράφιζαν. Οι γυναίκες αντρέπονταν, έσκυφταν το κεφάλι αλλά τα παιδιά γέλαγαν, φώναζαν και έκαναν το σήμα της νίκης. Έρχονταν και άνθρωποι περασμένοι με γυναίκες κοντά τους και διάλεγαν τις πιο παρουσιαζόμενες κοπέλες. Αδέρφια, άντρες, πετάγανε απ' τη χαρά τους. Από λίγο καιρό, έρθε χαμπέρι απ' τους γονέους να προστατέψουμε τις κοπέλες, γιατί τις παίρουν σε καμπαρέδες. Κείνοι έβλεπαν πιο καλά από μέσα. Έρθαν όμως κι άνθρωποι που ήθελαν χέρια, απ' όλη την Ελλάδα. Πολλά παιδιά έφυγαν έτσι. Έφυγε κι ο Θωμάς. **(Σωτήρης Δημητρίου: Ν' ακούω καλά τ' όνομά σου)**

3. Κει, σπολλάιτι, είχαμε βρει καλούς ανθρώπους. Οι γυναίκες στα σπίτια δεν μποράγανε πιά χωρίς εμένα. Όλο κυρά-Ηλέκτρα και κυρά-Ηλέκτρα ήσανε. Έτσι τους άρεσε το όνομα. Τέτα δεν με λέγανε ποτές.

Αλλά κι εγώ τους τα έκανα γουλί. Την έγλειφα τη σκόνη. Τους εζύμωνα και πίτες όλων των λογιών. Ψαρόπιτες, κρεμμυδόπιτες, πατατόπιτες. Τι να σου λέγω, τρελαινούσαντε.

Σε λίγο καιρό μου δίνανε και τα κλειδιά του σπιτιού. Πήγαινα μονάχη μου να συγυράω. Αμ πώς, Με φωνάζανε και καμιά Κυριακή να φάμε αντάμα με την οικογένειά τους. **(Χρήστος Αρμάντο Γκέζος: Χάθηκε βελόνι)**

4. «Βαλμπόνα»

όλες οι τουαλέτες της Αθήνας είναι καθαρές χάρη στη μαμά μου

η μαμά μου δεν είναι καθαρίστρια

(από πολύ μικρός είχα μάθει βασικά να λέω ότι η μαμά μου είναι οικιακή βοηθός γιατί νομίζω ότι έτσι μερικές φορές μας σέβονταν και τους δυο μας περισσότερο)

τα χέρια της είναι σκληρά και γεμάτα πληγές
απ' τις κλωρίνες
το πρόσωπό της είναι σκληρό και γεμάτο πληγές
απ' τις κλωρίνες• απ' όλες τις κλωρίνες
όλης της Αθήνας
η μητέρα μου έχει τόση κλωρίνη πάνω της που η εικόνα της στο μυαλό μου
ξεθωριάζει• όχι στο μυαλό μου• γενικά
η μητέρα μου δεν έχει καθόλου εικόνα
καθόλου όψη• δεν είναι άτομο
απ' τις κλωρίνες
η κλωρίνη έχει μικρύνει τη μητέρα μου τόσο που φοβάμαι ότι

όλη της η ανυπαρξία κάποια μέρα θα πέσει μέσα σε κάποια τουαλέτα
και θα αναγκαστώ να μπω κι εγώ στους υπονόμους
για να βρω και να γυρίσω στο σπίτι
τη μικρή μητέρα μου που την φάγανε οι κλωρίνες
α, για να βρω τη μαμά μου την υπηρέτρια
η υπηρέτρια ήρθε να πάρει τον Μαριλένο απ' το σχολείο
μόνο εγώ και η μαμά μου ξέρουμε ότι είναι οικιακή βοηθός
όλοι οι άλλοι απλά αφήνουν τις τουαλέτες τους βρόμικες
και μετά τις βρίσκουν καθαρές• και γεμάτες κλωρίνη
οι μητέρες μας όλες καθαρίζουν τις τουαλέτες της Ελλάδας
και τα ονόματά τους είναι πικρά στο στόμα
η καθαριότητα τα κάνει δυσπρόφερτα
κανείς δεν τις λέει με το όνομά τους
το όνομα της μαμάς μου όμως είναι όνομα ποταμού
ποταμού από δάκρυα και ποταμού από κλωρίνη
και κατεβαίνει από ψηλά με ορμή
για να καθαρίσει να καθαρίσει να καθαρίσει

Μαριλένο (περιοδικό *Τεφλόυ*, τ. 27)

Μαρτυρίες (Αποδελτίωση από συνεντεύξεις σε ΜΜΕ και έρευνες)

1. Μιρέλα (σύζυγος Μάριου), Θεσσαλία

«Εμένα με πέρασαν με πλαστό διαβατήριο. Δηλαδή, όχι πλαστό, κανονικό ήταν, και απλώς έφτιαξαν κάπως την φωτογραφία ώστε να μου μοιάζει. Πληρώσαμε πολύ ακριβά, 2.000 με 3.000 ευρώ. Μπορούσαν να περάσουν δύο - τρία άτομα με την ίδια ταυτότητα.

Έφτασα στα σύνορα. Ήμουν έγκυος και είχε ένα μέτρο χιόνι. Ο διακινητής παρακολουθούσε από ψηλά στο βουνό τι θα συμβεί. Φυσικά, από τη στιγμή που έφτασα στα σύνορα, αυτός δεν με ήξερε. Αυτό ήταν γι' αυτόν, μέχρι εκεί. Και από την άλλη πλευρά των συνόρων περίμενε πώς και πώς ο ταξιτζής. Λεφτά ήθελε κι εκείνος...» (Solomon. Πρόσβαση 25/8/2023)

2. Shpresa, Κορυδαλλός

«...μας έπιασαν μια φορά. Ήταν τρομακτική εμπειρία. Ήμασταν γυναίκες, η μια με παιδιά και η άλλη έγκυος. Δεν μας φέρθηκαν άσχημα, απλά μας άφησαν στο βουνό. Οι άλλες ήταν παντρεμένες και πήγαιναν στους άντρες τους. Η μια είχε

ένα παιδί 5 χρονών, η άλλη ήταν έγκυος και μια άλλη ήταν αρραβωνιασμένη όπως εγώ. Μας κράτησαν 3 μέρες μέσα σε κάτι δωμάτια κρατητήρια. Αυτή που ήταν έγκυος την έπιασαν οι πόνοι και αργότερα ήρθε ο άντρας της. Εκείνη μετά την άφησαν ελεύθερη γιατί ο άντρας της είχε χαρτιά. Εμένα και μια άλλη κοπέλα δεν μας άφησαν γιατί νόμιζαν πως είχαμε έρθει για πορνεία. Αργότερα με άφησαν και έφυγα πίσω Αλβανία». (ΕΛΙΑΜΕΠ, 2015)

Μαρτυρίες (Προσωπικό αρχείο. Συνεντεύξεις με δομημένο ερωτηματολόγιο με γονείς και μαθητές /μαθήτριες στο πλαίσιο εκπαιδευτικών προγραμμάτων, 2015-2020)

3. Μπρούνα, 38 ετών, Αττική

«Με έφερε ο άντρας μου το 2000, ήρθε από την Ελλάδα να βρει γυναίκα να παντρευτεί. Ο πατέρας μου είχε έξι κορίτσια κι εγώ ήμουν η τελευταία ανύπαντρη. Μου έδειξαν τον άντρα σε φωτογραφία, μου άρεσε λίγο, και ήθελα να φύγω από τη Vlore, έτσι είπα ναι και παντρευτήκαμε σε τέσσερις μέρες. Με ταξί περάσαμε στην Ελλάδα, νύχτα, εγώ φοβόμουν». (2017)

4. Χάιδω, 44 ετών, Αττική

«Ηρθα εύκολα στην Ελλάδα εγώ με διαβατήριο, Νοέμβριο το 92, εδώ με περίμεναν τα αδέρφια μου, είχαν περάσει κρυφά όμως ένα χρόνο πριν. Ο πατέρας μου δεν με άφηνε και είπα ότι θα παντρευτώ έναν από τα χωριά μας. Ξέραμε τα ελληνικά, είχαμε πάει στο ελληνικό σχολείο στο χωριό, έξω από Αγίους Σαράντα, και εδώ είχαμε μια θεία, ξαδέλφη του πατέρα μας. Μας βοήθησε. Βρήκε σε όλους δουλειές». (2016)